

Людмила Усанова

УСАНОВА Людмила Анатоліївна — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та філософія культури.

РИЗИКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Досліджуються тенденції розвитку і поширення інформаційних технологій та характеристики сучасного комунікативного простору. Розглядається суперечливість впливу інформаційної мережі на людину, трансформація соціальних зв'язків та конструювання нових форм соціальної діяльності.

Ключові слова: *інформаційні технології, комунікація, глобальні мережі, ідентичність.*

Одна з ключових тез сучасності про те, що світ вступає в нову еру — інформаційну, еру мережевих спільнот і союзів без кордонів. Немає сумніву, що це радикально змінить соціально-економічне і культурно-інтелектуальне життя. Сучасну зміну світогляду підготувала революція в області комунікацій і інформатизації, яка досягла грандіозних масштабів, тому проблема інформаційного суспільства є сьогодні актуальною як в науково-теоретичному плані, так і в практичному. Були висунуті різні теорії його пояснення, найбільш популярними серед них є теорії постіндустріального та інформаційного суспільства.

Проблематика інформаційного суспільства як нового типу суспільних відносин розроблялась Д. Беллом, А. Туреном, О. Тоффлером та ін. Вони відзначали, що інформаційним називається суспільство, в якому обробкою інформації зайнято більше людей, ніж обробкою сировини і матерії. Ключовою тенденцією такого суспільства вони називали послідовне зростання ролі інформації і знання, які все більше стають важливими факторами виробництва, реальним соціальним ресурсом та чинником конструювання образу людяності.

Основні положення теорії інформаційного суспільства, яка активно обговорювалась в кінці 70-х на початку 80-х, акцентують увагу на наступних моментах: самозростання інформації веде до

розвитку нових соціальних відносин, де головним є не право власності, а право користування; зростання швидкості і ефективності обробки інформації має масштабні соціально-економічні наслідки; інформаційно-комунікаційна техніка стає визначаючим фактором соціальних перемін, що змінюють світогляд, цінності, соціальні структури. Сьогодні саме інформація задає шляхи адаптації людини в умовах невизначеності, форми пристосування до постійних змін, вироблення нових моделей і стереотипів поведінки, що відповідають новим обставинам.

Метою статті є аналіз інформаційної комунікації як механізму соціально — культурних процесів. З неї слідують наступні завдання: 1. Розглянути основні теоретичні підходи до проблеми інформатизації. 2. Виявити суперечливий характер інформаційно — комунікативного простору. 3. Проаналізувати вплив інформаційних технологій на самовизначення людини.

Складність феномену інформації, її багатоплановість, широта сфери застосування і швидкий розвиток пояснює різноманітність її трактувань. Загальноприйнятим значенням інформації є її розуміння як будь-якого повідомлення, що містить будь-які відомості про предмети, явища, події і т.п.

Проте все частіше використовується термін інформатизація, що вживається в тих же контекстах, що раніше використовували слова «автоматизація», «комп'ютеризація», «електронізація». На думку ряду авторів інформатизація включає три взаємопов'язані процеси: вдосконалення засобів збору, збереження і поширення інформації; вдосконалення засобів пошуку і обробки інформації; розвитку вміння сприйняття і створення інформації, тобто підвищення інтелектуального потенціалу суспільства. Ці процеси завжди ведуть до радикальних і революційних змін соціальної структури.

Розширення сфери інформаційної діяльності змінює професійну кваліфікацію, освітню структуру, характер праці. На перший план, як уже зазначалось, виходить виробництво послуг. А на ринку послуг головною стає робота по отриманню, обробці, збереженню, перетворенню і використанню інформації, творче начало стає визначаючим у мотивації трудової діяльності. За оцінками експертів, 60 — 70% нових робочих місць в розвинутих країнах пов'язані сьогодні з тою чи іншою формою обробки інформації.

Варто підкреслити, що дані зміни носять глобальний характер, оскільки обмін інформацією не має ні часових, ні просторових, ні

політичних кордонів. Коли події територіально далекі втрачають свій локальний характер і виявляються ланками єдиного ланцюга. Як зазначає М.Кастельс, «інформаційна система — глобальна, оскільки дозволяє в кожен момент часу оперувати в масштабах всього світу».

Це спричиняє ускладнення всієї діяльності людини, формування складних систем соціальних взаємодій, появу нових форм соціальної діяльності, зокрема електронна комерція, дистанційна освіта, телемедицина, тощо.

Зокрема, система освіти в умовах інтернет — засобів і інформатизації не просто радикально трансформується, але й набуває суперечливих рис. Змінюються не тільки засоби отримання знання (чи інформації?), але і його зміст і характер. Знання онтологічно укорінене, персонально продумане і осмислене, а тому має глибину і носить фундаментальний характер. Інформаційні ж потоки носять безособовий характер, а тому інтернет — спілкування відбувається або як безособовий обмін блоками інформаційних текстів, або як технічна взаємодія в межах певного алгоритму. «В таких текстах не йдеться ні про онтологічність, ні про істинність, тому що вони в принципі спрямовані на інше — на деонтологізацію світу знань і знань про світ» [1, с. 177].

Звичка до мовних ігор, до швидкісних інформаційних потоків породжує деструкції в самому способі мислення: хаотичність, кліповість, порушує здібність зосереджуватися на певному ідеальному об'єкті, та й саму здатність до уяви, ідеалізації, рефлексії, розуміння, в тому числі і розуміння іншого.

Змінюються також засоби подачі інформації. «Замість довгої, зв'язаної низки ідей, організованих чи синтезованих для сприйняття, пропонуються короткі, модульні образи інформації: реклама, команди, уривки новин, урізані події... Нова образність чинить опір класифікації, будучи упакована в досить химерні, швидкоплинні і роз'єднані форми» [3, с.154]. Людину змушують навчитися робити і формувати власні ланцюги комунікації із досить строкатого інформаційного матеріалу, який потребує не аналізу, а вміння вдало ним оперувати.

Кліпово-контекстуальне і асоціативне сприйняття орієнтоване тільки на пошук правильної відповіді у світі, де уже усе відомо, потрібно тільки правильно зорієнтуватися. Достатньо розгадати алгоритм, а далі справа техніки. Отримуємо дивний парадокс: росте ерудованість, широта проінформованості, але зменшується знання,

його глибина і осмисленість. З цього можна зробити ще один парадоксальний висновок стосовно ілюзії самостійності мислення, на яке сьогодні немає попиту. Щоправда, є його імітація в практиках відбору інформації, як практики вибору продукту споживання.

Цей конфлікт знання і інформації проявляється також в тому, що незважаючи на культивування культурою плюралізму думок, учням важко будувати проблемну комунікацію, слухати і чути іншу думку, та й взагалі живе спілкування сьогодні втрачає свою цінність.

Ще одним аспектом аналізу зростання об'єму інформації є труднощі, пов'язані з вмінням орієнтуватися у змісті інформації, методах її відбору і способах захистити себе від її необмеженого впливу. Формується і набуває поширення нова реальність — «екранна» культура, яка створює новий світ — віртуальну реальність, де важко розрізнити ілюзію і дійсність, що створює серйозні психологічні проблеми.

Віртуальна реальність є самостійною і автономною реальністю, яка існує лише в часових рамках процесу її породження і підтримування її існування. Вона не допускає моноонтичного мислення (існування тільки однієї реальності), її осмислення передбачає введення поліонтичної парадигми (визнання множинності світів і проміжних реальностей), яка відкидає лінійний детермінізм і жорстку заданість. Реальність з одномірної, лінійної перетворюється на складну, множинну. Поліонтичність реальності полягає у визнанні існування двох чи більше типів онтологічно самостійних реальностей, що не зводяться одна до іншої, які співіснують ієрархічно чи незалежно одна від іншої, хоча не виключається можливість їх взаємодії. Складність буття як множинність реальностей робить життя людини ущільненим і інтенсивнішим, задає широкий діапазон вибору, симулюючи таким чином «реальну» діяльність.

Особливо ефективно відчуження сучасної людини від цільової практичної діяльності відбувається завдяки інтернету. Безмежний простір інтернет — комунікації є поліжанровим, полілогічним і поліаксіологічним, він охоплює усі сфери життєдіяльності. Отримуючи задоволення від безкінечного інтернет — спілкування, людина не помічає, що все більше відсторонюється від реальних соціальних процесів. Інтенсивність комунікації симулює справжні події, вчинки, відбувається підміна діяльного життя його ілюзією [1, с.176].

Зазначимо, що в понятті «комунікативний» акцентуються змістовні, а не технічні аспекти даного явища, тобто «підкреслюється

особливий статус аудиторії як об'єкта впливу, метою якого є внесення змін в когнітивну структуру для того, щоб отримати відповідні зміни в структурі поведінки» [2, с.434].

Людина, позбавлена реальної укоріненості, змушена конструювати ідентичність із калейдоскопу пропонованих фрагментів. Виникає таке собі конфігуративне чи модульне «Я», ситуативно задане і ні від чого незалежне. Така собі ілюзія самодостатності і креативності. З одного боку, збільшення контактів зі світом, рівня суспільного сприяє більш ефективному використанню людиною своїх можливостей. З іншого, — це призводить до ускладнення людських контактів, коли все важче знайти людину, яка б мала подібні погляди, оцінки, думки. Розбірливість у суспільних стосунках веде до хитких, ненадійних взаємин, чи до їх відсутності взагалі. При усій різноманітності та мобільності засобів комунікацій людині загрожує самотність — зворотній бік самодостатності та самостійності.

Доступність і багатство інформації розширює часові характеристики людини, яка вписує нову інформацію у свій духовний світ. Парадокс полягає в тому, що сприймаючи нову інформацію, «привласнюючи» її зміст, індивід впевнений, що інформацію переробив саме він; але використання механізмів обробки і засвоєння робить людину об'єктом маніпуляцій як з боку виробників програмних продуктів, так і з боку стандартизованого змісту інформації та форм її подачі. Засоби масової інформації, поширюючи розповіді про одні й ті ж події, форматуєчи ті ж новини, використовуючи вислови — кліше, задають стереотипи сприйняття, формують «загальну думку» та «масового споживача».

Глибокі зміни також проявляються у всіх сферах в моделях соціальної організації і співробітництва, де централізовані вертикальні ієрархічні структури замінюються на гнучкі мережеві типи організації, пристосованими до швидкої зміни і інноваційного розвитку.

Це глобальне суспільство, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, відкриває кожній спільноті нові можливості для самоідентифікації і розвитку своєї унікальної культури. Але з іншого, — глобалізація породжує розмивання національних і політичних меж, уніфікацію культур, що відбувається частково за рахунок утворення глобальних конгломератів в області інформації і комунікації.

Інтенсивне використання глобальних мереж спричиняє виникнення нових форм культурної агресії з боку більш розвинутих країн, небезпеку втрати цілими співтовариствами своєї культурної

і національної самобутності, включаючи самобутність мовну, відбувається нав'язування людству споживчих потреб і смаків в інтересах невеликої групи транснаціональних компаній-виробників.

Процес глобалізації йде нерівномірно: в ньому приймають участь одночасно не всі елементи національних суспільств, а впершу чергу найбільш соціально мобільні і впливові, які тим самим виходять з-під національного соціально — політичного контролю. В рамках логіки глобалізації відношення між центром і периферією якісно змінили свій характер, це тепер відношення між тими, хто діє, і тими, хто змушений лише реагувати на ці дії. Як наслідок «у сучасній глобалізації, як і в лотарєї, виграти завідомо можуть тільки деякі, що дозволяє стверджувати, що сучасна глобалізація не є по-справжньому глобальною» [4, с.34].

Людина живе в суспільстві, переповненому конфліктами: між расовими та етнічними групами, релігіями, профспілками та урядами, чоловіками та жінками, багатими і бідними, прихильниками смертної кари та прихильниками довічного ув'язнення та багато інших. Це стосується як національно-державного рівня, так і глобального. Логіка цих конфліктів одна: кожна група вважає, що є єдиною, замкнутою і незалежною, і що вона повинна захищати свої права, привілеї перед образом іншої групи.

Заміна централізованих вертикальних ієрархічних структур гнучкими мережевими типами організації свідчать про глибокі трансформації форм соціальних відносин, зміну їх характеру та виявляє деякі парадоксальні тенденції. Дискредитація цілого, розкладання його на частини і виявлення їх неузгодженості, ситуативне виривання частин формують «конфігуративне» суспільство, де тисячі меншин, багато з яких тимчасові, утворюють абсолютно нові, короткотривалі моделі, що надзвичайно знижує саму легітимність багатьох соціальних об'єднань і навіть сучасних урядів, які все частіше стають урядами меншості, які спирається на змінні та сумнівні коаліції [3, с.162].

Альтернативою модерністським політичним доктринам і партійним організаціям стали в останній третині ХХ ст. антивоєнні, правозахисні та екологічні рухи, рухи «народної дипломатії», рухи, що відстоюють інтереси етнічних, культурних, сексуальних меншин, локальних общин тощо. Відбувається міноритизація (від англ. *minority* — меншість) політики. Електорат як однорідна маса, що розподілялась на більшість і меншість вздовж єдиної осі «праві — ліві»,

заміщується конгломератом меншин, для яких головним в політичній боротьбі є право на альтернативний спосіб життя, яке може мати і інфантильно — пасивний характер, і радикально деструктивний.

Людина епохи Модерн сприймала соціальну реальність всерйоз, як природну даність, у якій приходиться жити. Людина інформаційної мережі і віртуальної реальності усвідомлює умовність соціального, штучність його параметрів і можливість виходу з нього. Комп'ютерні симуляції компенсують ефемерність і відсутність соціальної реальності.

Формуються нові форми соціальної діяльності. У світі нових пріоритетів, де віртуальне ціниться вище реального, свій зміст змінює навіть демократія, яка проявляється як «електронна демократія». Тепер це означає «по-перше, право ухилитися від істини — своєрідний епістемологічний «лібералізм» чи «плюралізм», що врівноважує права реальності і права нашого вимислу; а по-друге, право реально імігувати чи дезертирувати з тої реальності, тяготи якої нам здалися непомірними» [4, с.25].

Через доступні віртуальні практики людина отримала можливість «вільно» ігнорувати ту дійсність, яка їй реально не влаштовує, оскільки реальне її перетворення, обіцяне Просвітництвом, так і не збулося. «Маленька людина» з об'єкту чужої волі перетворюється в суб'єкта неучасті і індивідуалістичного дезертирства. Як називає їх Панарін «дезертирів соціуму, які відмовляються нести тягар соціальної дисципліни і обов'язку в усіх їх проявах... їх індивідуалізм носить інфантильно — безпомічний, саморуйнівний характер» [4, с.27].

Звільнення від минулих соціальних зв'язків і механізмів самоідентичності загрожують маргіналізацією, яка приховується віртуальним вибором життя, задоволень та іншими практиками імітації свободи. Свобода і Прогрес перестали бути проблемою в суспільстві масового споживання і масової демократії. Зі сфери суспільного устрою вони перекочували у сферу повсякденності, вони більше не визначають вибір політичного чи економічного курсу, але визначають вибір одягу, їжі чи косметики, судячи з всюдисущої реклами.

Практики звільнення, з одного боку, виступають як розтавання з усіма соціальними і національними зобов'язаннями, з іншого, — означають відлучення від усіх попередніх культурних здобутків і цінностей. Культурна «всєядність» як толерантність, аксіологічна байдужість як загальноприйняте, креативність як імітація суттє-

вості, доступність як прихована відсутність — такі перспективи культури «звільнення».

Як наслідок, занепад соціальних інститутів, серед симптомів якого зниження довіри до держави, зниження членства у великих соціальних об'єднаннях (профспілки, партії), активізація так званих нових соціальних рухів на фоні інертності мас та загальна фрагментація соціального порядку. Цей занепад Ж.-Ф. Ліотар констатував «атомізацією» соціального в епоху «розслабленості», дезінтеграцією соціальних агрегатів, їх розпад на маси індивідуальних «атомів» [2, с.382], а Ж. Бодрійяр проголосив «кінець соціального» в епоху «інертності» та «меланхолійності» [2, с.371]. Соціальність, як інтеграція індивідів у суспільство через цілеспрямовані взаємодії, орієнтовані на цінності, зникає, поглинута «чорними дірками» байдужих мас (споживачів, виборців, телеглядачів).

Підсумовуючи, зазначимо, що інформаційне суспільство несе цілий ряд ризиків і небезпе, які потребують своєчасного виявлення, вивчення і аналізу. При різноманітності підходів, більшість спеціалістів сходяться на тому, що сутність інформаційного суспільства визначають кілька взаємопов'язаних процесів. Серед них — інформація і знання стають важливими ресурсами і справжньою рушійною силою соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку; формується ринок інформації і знання нарівні з ринками природних ресурсів, праці і капіталу; розвиток і активне впровадження в усі сфери діяльності нових інформаційно-комунікаційних технологій суттєво змінює моделі освіти, праці, суспільного і культурного життя.

Проте ідея руйнування кордонів і послаблення меж, як було показано, несе в собі досить суперечливі тенденції. В умовах існування відкритих, легко доступних і легко наповнюваних інформаційних мереж виникає соціальна проблема доступу до інформації, саме тому дослідники говорять про те, що сучасний соціальний розлом йде по межі «включений / виключений» у мережу. З одного боку, це проблема обмеження інформації, соціально небезпечної, та безпеки персональних та інших видів даних. З іншого боку, інформатизація суспільства загрожує авторитарними тенденціями: дані цілком можуть контролюватися централізовано, це можливість отримувати точну інформацію про кожного громадянина та маніпулювання свідомістю людей, включаючи вибірковість надання інформації суспільному загалу, обмежуючи доступ до неї колом «посвячених».

Намічені проблемні точки не вичерпують ні широти і різноманітності форм інформаційної комунікації, ні їх характеристики. Але вони акцентують увагу на фундаментальних культурних «зеувах», що відбуваються під їх впливом, і зміна образу людяності — один з визначаючих.

Література

1. Громько Н.В. Интернет и постмодернизм — их значение для образования. / Н.В. Громько // Вопросы философии. — 2002. — №2. — С.175 — 180.

2. Иванов Д. Общество как виртуальная реальность. / Д. Иванов // Информационное общество: Сб. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. — С.355 — 427. — (Philosophy).

3. Носов Н.А. Виртуальная реальность / Н.А. Носов // Вопросы философии. — 1999. — №10. — С.152 — 164.

4. Панарин А.С. Постмодернизм и глобализация: проект освобождения собственников от социальных и национальных обязательств. / А.С. Панарин // Вопросы философии. — 2003. — №6. — С.16 — 36.

5. Яглом Т. Массовые коммуникации в современном мире: методология анализа и практика исследования. / Т.Яглом — С-Пб.: Питер, 2000. — 190 с.

Усанова Л.А.

РИСКИ ИНФОРМАЦИОННОЙ КОММУНИКАЦИИ

Исследуются тенденции развития и распространения информационных технологий и характеристики современного коммуникативного пространства. Рассматривается противоречивость влияния информационных сетей на человека, трансформация социальных связей и конструирование новых социальных форм деятельности.

Ключевые слова: информационные технологии, коммуникация, глобальные сети, идентичность.

Usanova L.A.

THE RISKS OF INFORMATIVE COMMUNICATION

The trends of development and distribution of information technologies and characteristics of the modern communicative space are investigated in the article. Is considered the contradictory impact of information networks on the human, transformation of social relations and the construction of new forms of social activity.

Key words: information technology, communication, global networks, identity.

Надійшла до редакції 27.09.2012 р.